

ХРИСТИНА АЛЧЕВСЬКА ПРО МОРАЛЬНЕ І ПРОФЕСІЙНЕ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ПЕДАГОГА

Пошук шляхів становлення професіонала як особистості, проблема виховання моральності людини є одним із головних завдань освіти та виховання в сучасній педагогіці. Надзвичайно актуальними з цієї точки зору видаються ідеї видатної української освітянки Христини Алчевської щодо морального та професійного самовдосконалення педагога. Використання її поглядів слугуватиме фундаментом розуміння сутності справжньої, моральної особистості та шляхів її формування.

Погляди Х. Алчевської на діяльність педагога висвітлювали М. Гуменюк, Я. Донський, О. Мазуркевич. Діяльність Х. Алчевської як організатора освіти дорослих проаналізовано в роботах Л. Вовк, М. Головкової, Т. Коломієць, О. Неживого та ін. У дослідженні М. Мухіна подано загальну характеристику педагогічної творчості Алчевської та наголошено на актуальності її загальнотеоретичного й методичного доробку для сучасної педагогічної науки. Окремі аспекти її гуманістично-педагогічних поглядів характеризує О. Жукова в одному з розділів дисертації. Фрагментарно означена проблема висвітлюється в роботах Д. Баліка, В. Бардінової, Л. Бондар. Як бачимо, погляди Х. Алчевської, на моральне самовдосконалення педагога, недостатньо досліджені, що й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Мета статті – висвітлити погляди Х. Алчевської на етичні аспекти діяльності педагога, шляхи і засоби його професійного і морального самовдосконалення.

Питання щодо особистості педагога як носія етичних ідеалів були об'єктом пильної уваги діячів народної освіти другої половини XIX – початку XX ст. Особистість учителя, на думку М. Пирогова, – це суттєвий моральний чинник освіти, адже педагог завжди є прикладом, якому дитина наслідує. Тому виховати гідну людину здатна лише така особистість, яка сама має високі чесноти [5, с.55]. К. Ушинський, зазначав, що реалізація завдань, які стоять перед педагогом, вимагає від нього відданості своїй справі й моральної гідності. Серйозне ставлення до роботи передбачає знання природи вихованців з усіма її великими духовними вимогами. П. Каптерев стверджував, що особистість учителя – взірць моралі на кожному ступені освіти: нижчому, середньому чи вищому.

На значущості особистого впливу вчителя на учнів наголошував С. Миропольський. Цей педагог стверджував, що саме від особистості вчителя, рівня його моральних та розумових здібностей, залежить успіх навчально-виховної роботи. На переконання В. Ключевського, для того, щоб школа залишила добру згадку в душі вихованця, педагогічний персонал повинен виховувати в собі високі моральні якості. Подібних поглядів дотримувався і педагог М. Ільїнський, який уважав, що народна школа повинна виховувати гуманних людей, які мають моральні ідеали, а щоб досягти цього, учитель повинен плекатися такі ідеали в собі.

В. Сиповський вважав покликання до педагогічної діяльності важливою передумовою професійної майстерності будь-якого вчителя. Почуттям глибокої поваги й любові до свого учителя М. Бунаков пояснював прагнення учнів здобувати знання й працювати над своїми помилками. У виявленні цих почуттів, наставник повинен бачити знаряддя для морального впливу в найширшому розумінні, перемагаючи погані нахили своїх учнів. Однак це знаряддя, згідно з поглядами М. Бунакова, повинно підкріплюватися прикладом самого вчителя, який пильно стежить за своєю поведінкою і своїми вчинками. В. Водовозов з цього приводу відзначив, що люди, які вирішили присвятити себе педагогічній діяльності, повинні бути кращими в моральному відношенні порівняно з іншими. Як носія високих ідеалів моральності розглядав особистість учителя В. Стоюнін. На його думку, коли вчитель потрапляє у двозначне, аморальне становище, його моральні настанови не мають сили. У справжніх викладачів присутній ідеал людини й громадянина, до якого намагаються вести своїх вихованців. Саме злагоджена робота всіх членів учительського колективу, на погляд В. Ключевського, дозволяє забезпечити сходження особистості вихованців до висот моральності [4, с.252]. Отже, на думку сучасників Х. Алчевської, школі, заснованій на принципах гуманізму та людяності, вкрай був необхідний учитель-професіонал, який не лише досконало володіє навчальними предметами і методиками викладання, а й служити для учнів прикладом моральності, виховати в них любов до добра і справедливості.

Х. Алчевська повністю поділяла ці погляди. Збіг поглядів Х. Алчевської та її сучасників можна прослідкувати й у розробці питань, які стосуються підвищення фахового рівня вчителя, що на її думку, є одним із засобів його морального і професійного становлення. Беручи до уваги той факт, що життя великої людини є вічною наукою для людей та яскравим прикладом для наслідування, біограф Е. Вахтерова підкреслювала, що Х. Алчевська сама прагнула вплинути у своїй особистості вищі моральні якості педагога: добро, ласку, чуйність, ширість тощо.

Крім того, Х. Алчевська як керівник освітніх закладів замислювалася над тим, як сприяти тому, щоби вчителі постійно працювали над собою, займалися професійним і моральним самовдосконаленням [3, с. 78]. На її думку, спілкування й обмін інформацією з видатними діячами освіти під час педагогічних з'їздів, листування, відвідування школи сприятиме науково-інформаційному забезпеченню викладачів новими ідеями. Моральне самовдосконалення й висока вимогливість Х. Алчевської до себе давали їй право ставити відповідні вимоги до своїх вихованців. Учні авансували вчителю свою повагу і довіру, виходячи з природного переконання про високу якість його особистості.

Що стосується морального, виховного елементу в шкільній роботі, то велику увагу Х. Алчевська приділяла особистим взаємовідносинам учителів-учнів, особистому впливу на них. Реалізація виховної функції в школі, Х. Алчевська бачила у створенні здорового мікроклімату. На її переконання, саме під впливом колективу формується свідоме ставлення до себе як до самостійної особистості. Саме в колективі створюються умови для активного пошуку та відкриття учнями інформації про моральну цінність власної поведінки, емоційний світ тощо. Вона звертає свою увагу на те, що і учнів, і педагогів повинні приваблювати цілеспрямованість, порядність, висока моральність, захопленість своєю справою. Уважала, що особистістю стає та людина, яка має власну позицію в житті, сформовану внаслідок великої роботи над собою. Тому і шляхи особистісного та професійного становлення будуть знайдені лише тоді, коли вчителі здатні будуть підвищувати свій розумовий і культурний рівень протягом життя. Педагогічний оптимізм і самовдосконалення вчителя повинні бути, на думку Х. Алчевської, провідними моральними характеристиками особистості педагога, творчий потенціал якого закладається в організаційній структурі школи і є необхідною моральною складовою істинного педагога [3, с. 117].

Х. Алчевська у своєму педагогічному щоденнику неодноразово підкреслювала, що вчитель сам повинен володіти моральними пріоритетами загальнолюдських цінностей і постійно вдосконалювати свій творчий та інтелектуальний рівень. Головним правилом для бажаючих займатися педагогічною діяльністю Х. Алчевська вважала *любов до школи, до своєї праці, до вихованців*, що і дозволить виділити не тільки моральні, але й професійні якості педагога [2, с. 236]. На погляд Х. Алчевської, ставлення педагога до школи вимірюється не в грошовому еквіваленті і не роками праці в ній. Мірою цього ставлення є прихильність і любов вихованців до свого вчителя. Запобігання складних ситуацій у школі, на думку Х. Алчевської, сприятиме створенню атмосфери довіри й дружніх стосунків серед членів учительського колективу. Це стимулюватиме вчителів до професійного зростання й удосконалення. У постаті вихованця педагог повинен бачити людину, яка наділена душею і потребує виключно привітання й ласки [2, с.255]. Тому роздратованість, нестриманість, створення атмосфери, що пригнічує під час навчання, Х. Алчевська вважала неприйнятними якостями для вчителя. Ідеальний тип учителя вона вбачала в суворому і сумлінному ставленні до добровільно взятих на себе обов'язків, бо від цього залежало і ставлення учнів до навчально-виховного процесу. Однак, Х. Алчевська застерігає від нав'язливої замкнутості на шкільній справі. Згідно з її поглядами, справжній педагог – це людина, яка вміє відгородити в своєму серці поважне місце для школи, і, крім того, має інші *святі* інтереси в житті.

Важливою умовою професійної діяльності вчителя, на погляд Х. Алчевської, є *знання педагогіки і психології дорослих і дітей*. Зрозуміти дитину зможе той педагог, хто вивчив душу дитини взагалі і може знайти, до чого більш схильна дитина. Це знання легше дається моральній особистості педагога [2, с.72]. Вона вважала, що крім обов'язку навчати, вчителю доручено ще й виховувати, сприяти моральному становленню вихованців. Моральне зближення між учителями та вихованцями, на погляд Х. Алчевської вимірюється показниками якісної праці педагога та прагненням прищепити моральні ідеали та свою людяність вихованцям [2, с.229]. Справжній учитель-майстер, згідно з переконаннями Х. Алчевської, має професійне чуття. Його сутність полягає в тому, що педагог здатен відчувати, чи поділяють учні його погляди, чи ні. Якщо вчитель не замислюється над цим питанням – це його помилка [1, с.13].

Великого морального значення в професійному вигляді справжнього педагога Христина Алчевська надавала *педагогічному такту*, що дозволяє створити сприятливу психологічну атмосферу на уроці. В основу цього поняття вона включала такі компоненти, як стриманість, уміння володіти собою та поважне ставлення до своїх вихованців. Педагогічний такт учителя полягає в його вмінні не образити учня ані словом, ані дією. Уміння стримувати себе під час роботи з нетямущими учнями, здатність знайти правильний підхід до них є однією з основних ознак педагогічної діяльності. Х. Алчевська вважала, що майстерність педагога під час викладання, такт, спокійний тон впливають на працездатність учнів, заохочують вихованців до будь-якого виду діяльності. Досконале володіння педагогічним тактом визнавалося Х. Алчевською унікальним моральним мистецтвом. Навчитися такому мистецтву можливо тільки в процесі постійного педагогічного самовдосконалення [3, с.102]. Отже, педагогічний такт розкривається у здатності вчителя спонукати учнів до відвертої розмови. Для цього педагогу необхідно приймати до уваги емоційний стан вихованців. Але, як вважала Х. Алчевська, вихователю не слід вимагати відвертості, а чекати, коли сам учень відчує в цьому потребу [2, с.160].

Особливе місце в становленні моральної особистості педагога посідає оволодіння техніками *педагогічного спілкування*. Показник моральності вчителя, уважає Х. Алчевська, це культура мовлення. Вона гостро критикувала викладачів, які "вчили в рукавичках і під вуаллю" або дозволяли собі ображати й

покрикувати на учнів, дорікати їм нездбність до навчання і лякати виключенням зі школи. На думку Х. Алчевської, учитель не має жодного морального права так поводитись. Урешті-решт, такі морально розпущені вчителі деградує професійно. Натомість висока етична культура, постійне моральне самовдосконалення сприяють формуванню самокритичності вміння розсудливо оцінити, визнати і проаналізувати свої педагогічні промахи і невдачі, а в цьому – запорука професійного зростання [1, с. 50]. Для того, щоб свідомо професійно вдосколюватись, Х. Алчевська рекомендувала вчителям своїх шкіл вести *педагогічні щоденники*. Довіряючи педагогічному щоденнику свої промахи і успіхи, свої знегоди і міркування, спостереження і висновки, наголошувала вона, звикаєш ставитися до справи критично [2, с. 356]. Педагогічні щоденники мають величезне значення не лише особисто для вчителя, а й для розвитку школи, бо сприяють з'ясуванню ставлення вчителів до школи, їхніх стосунків з вихованцями, вивченню їхнього характеру, здібностей, індивідуальних особливостей. У педагогічних щоденниках Х. Алчевська рекомендувала давати детальну характеристику особистості кожної дорослої учениці недільної школи, яка включала б як інтелектуальний, так і моральний аспекти.

Моральну особистість справжнього педагога, на думку Х. Алчевської, повинно доповнювати його *сумління ставлення до своєї педагогічної діяльності*. Вона вимагала й від своїх колег поважного ставлення до учнів, правильної методики викладання, індивідуального підходу в процесі навчання. Тому діяльність викладачів у цьому напрямку реалізовувалась за допомогою вдосконалення форм і методів навчання, всієї організації навчально-виховної роботи.

Висновки. Як бачимо, погляди Х. Алчевської на професійне зростання вчителя сформувались під впливом просвітницьких ідей учених другої половини XIX – початку XX ст. Поділяючи їхні переконання, українська освітянка пропонує свою концепцію здобуття педагогічної майстерності. Як уважає Х. Алчевська, її невід'ємними складовими є глибокі знання з предмета, методики викладання і психолого-педагогічна компетентність (психологічна проникливість, педагогічний такт, володіння техніками педагогічного спілкування). Але вчитель ніколи не підкорить вершини своєї професії, якщо він не любитиме своїх учнів і педагогічної справи, не прагнучиме влітати у своїй діяльності вищі етичні ідеали. Зрештою, Х. Алчевська показує, що педагогічна майстерність неможлива без постійного морального самовдосконалення. Висвітлені погляди Христини Алчевської переконливо доводять, що вирішення проблеми здобуття педагогічної майстерності, та роль, яку виграє в цьому процесі моральне самовдосконалення фахівця можливі лише при єдності зусиль самої особистості та колективу, в якому вона формується.

Викладений матеріал не вичерпує всіх питань порушеної проблеми. Серед перспектив подальших розвідок можна визначити завдання дослідження психолого-педагогічної компетентності педагогічних поглядів інших видатних українських педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Алчевская Х.Д.* Из записок заведующей воскресной школой / Х.Д. Алчевська // Русская школа. – 1901. – №2. – С.40-53.
2. *Алчевская Х.Д.* Передуманное и пережитое: Дневники, письма, воспоминания / Алчевская Х. Д. – Москва. : Тип. т-ва Сытина, 1912. – 466 с.
3. *Алчевская Х.Д.* Полгода из жизни воскресной школы (из записной тетради учительницы воскресной школы) / Алчевская Х. Д. – СПб. : Тип. И. Скороходова, 1895. – 126 с.
4. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / [упоряд.: О.О.Любар. ; ред. В. Кременя]. – К. : Знання, 2003. – 766 с. – (Вища освіта XXI століття).
5. *Пирогов Н. И.* Вопросы жизни // Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения / Н. И. Пирогов; [сост. В. З. Смирнов]; АПН РСФСР. Ин-т теории и истории педагогики. – Москва: Изд-во АПН РСФСР, 1952. – С. 55–60.

Подано до редакції 26.05.10

РЕЗЮМЕ

У статті висвітлено погляди Христини Алчевської на передумови здобуття педагогічної майстерності, на роль, яку виграє в цьому процесі моральне самовдосконалення фахівця освітньо-виховної сфери.

Ключові слова: Христина Алчевська, педагогічна діяльність, педагогічна майстерність, моральне самовдосконалення.

A.S. Kyrichok

ХРИСТИНА АЛЧЕВСКАЯ О МОРАЛЬНОМ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ САМОСОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ПЕДАГОГА РЕЗЮМЕ

В статье отражены взгляды Христины Алчевской на предпосылки приобретения педагогического мастерства, на роль, которую играет в этом процессе нравственное самосовершенствование специалиста воспитательно-образовательной сферы.

Ключевые слова: Христина Алчевская, педагогическая деятельность, педагогическое мастерство, нравственное самоусовершенствование.

A.S. Kyrichok

CHRISTINA ALCHEVSKA ABOUT MORAL AND PROFESSIONAL SELF-PERFECTION OF TEACHER

SUMMARY

The article discloses Christina Alchevska's view on precondition for acquiring pedagogical mastery, the role in this process of teachers' moral self-perfection.

Keywords: Christina Alchevska, pedagogical activity, pedagogical mastery, moral self-perfection.